

Franciszek Mróz

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu

Łukasz Mróz

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ZMIANY PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ W LICZEBNOŚCI, ROZMIESZCZENIU I UŻYTKOWANIU CERKWI NA TERENIE POGÓRZA DYNOWSKIEGO

Abstrakt

W opracowaniu dokonano analizy liczebności, rozmieszczenia i użytkowania cerkwi Pogorza Dynowskiego (uwzględniono wszystkie obiekty położone na obszarze fizyczno-geograficznym Pogorza Dynowskiego oraz wybrane cerkwie położone na północ – na terenie Podgórze Rzeszowskiego). Przedstawiono obecną analizę liczebności cerkwi oraz świątyń dawnej Eparchii Przemyskiej na tym obszarze, które przestały istnieć po 1939 r. Dokonano podziału obiektów ze względu na budulec (drewniane i murowane) oraz stan użytkowania cerkwi (cerkwie prawosławne, użytkowane obecnie jako kościoły rzymskokatolickie, nieużytkowane i zrujnowane oraz obiekty muzealne).

Architektura cerkiewna jest charakterystycznym elementem religijno-kulturowym południowo-wschodniej części Polski. W wyniku przenikania się kultur wschodu i zachodu w ciągu kilkuset lat powstało na tym terenie wiele typów architektury cerkiewnej. Odzwierciedlają one doskonale charakter pogranicza.

Cerkwie zaczynają stanowić niespotykaną dla turysty atrakcję turystyczną – zwłaszcza dla osób spoza tego regionu kraju. Architektura cerkiewna budzi również duże zainteresowanie wśród turystów zagranicznych.

Słowa kluczowe: cerkiew, ikona, ikonostas, szlak, turystyka kulturowa, turystyka religijna

CHANGES AFTER WORLD WAR II IN THE NUMBER, DISTRIBUTION AND USE OF THE ORTHODOX CHURCHES IN THE FOOTHILLS DYNOWSKIE

Abstract

This description analyzes the abundance, distribution and use of the Orthodox Church in Pogorze Dynowskie district (there are included all objects located at geographical area of Pogorze Dynowskie district and selected churches located in the north of Podgorze Rzeszowskie district). This description presents a current analysis of the number of the Orthodox Church and former Eparchy of Przemyśl in this area, which ceased to exist after 1939. Objects were divided due to the building material (wooden and bricked) and the condition of use of church and state (Orthodox Churches, now used as a Roman Catholic churches, as well as unused and dilapidated museums).

Orthodox Church architecture is a characteristic religious-cultural feature of south-eastern part of Poland. Within a few hundred years, many types so Orthodox Churches architecture were created/raised as a result of interpenetration of East and West cultures, in this area. They reflect perfectly the nature of the border.

Orthodox Churches are beginning an unusual attraction for tourists, especially those outside this region. Orthodox Churches architecture also raises a lot of interest among foreign tourists. As a result of the history, development and transformation of the church in the Carpathian Mountains has been halted. This also resulted in massive destruction and loss of resources especially among the monuments of wooden Orthodox.

Keywords: wooden Orthodox church, icon, iconostasis, trail, culture tourism, religion tourism, San Valley

1. Wstęp

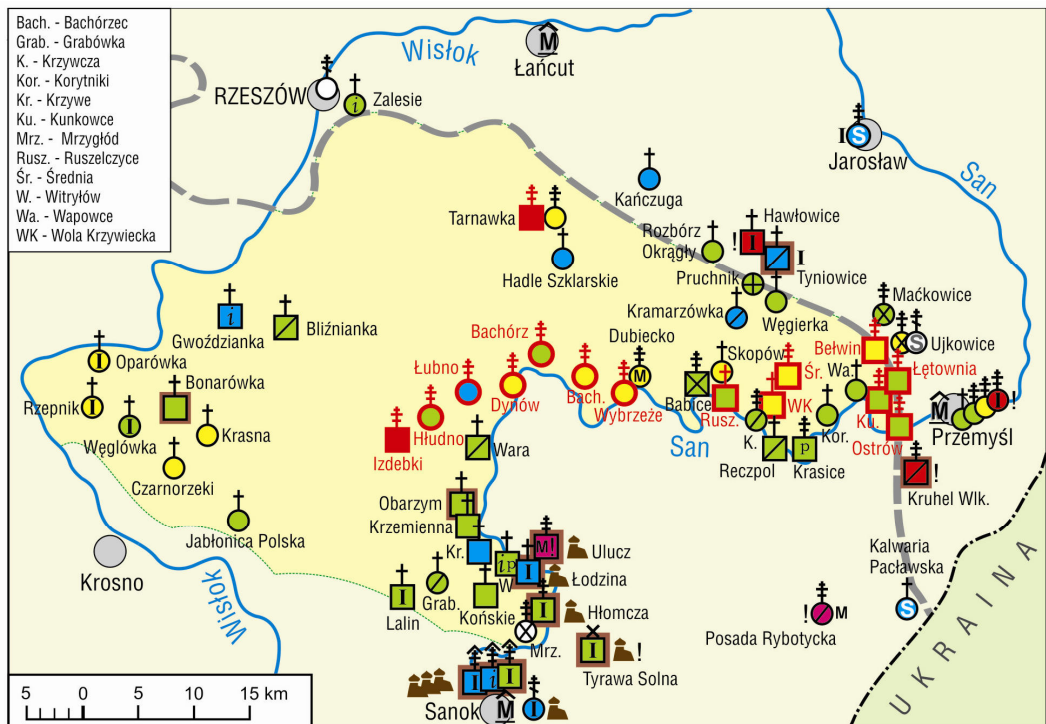
Architektura cerkiewna jest charakterystycznym elementem religijno-kulturowym południowo-wschodniej części Polski. W ciągu kilkuset lat na tym terenie powstało wiele świątyń – cerkwi o różnych stylach, z cennym wyposażeniem – ikonami i ikonostasami będącymi dziełem miejscowych artystów. Położenie na styku kultur Wschodu i Zachodu sprawiło, iż ludność rusińska zamieszkująca ten obszar odwoływała się często do rozwiązań architektonicznych zaczerpniętych przy budowie drewnianych kościołów Małopolski. Całość zabytków cerkiewnych, z ich uwarunkowaniami historycznymi i etnograficznymi w doskonały sposób odzwierciedla charakter pogranicza.

W opracowaniu dokonano analizy liczebności, rozmieszczenia i użytkowania cerkwi na Pogórzu Dynowskim. Uwzględniono wszystkie obiekty położone na obszarze fizycznogeograficznym Pogórza Dynowskiego, a także cerkwie położone na terenie Podgórza Rzeszowskiego w Kańczudze, Rozborzu Okrągłym, Hawłowicach, Tyniowicach, Maćkowicach, Ujkowicach, Zalesiu i Rzeszowie. W pracy przedstawiono również obecne rozmieszczenie, stan i funkcjonowanie cerkwi oraz świątyń dawnej Eparchii Przemyskiej na tym obszarze, które przestały istnieć po 1945 r. Dokonano podziału obiektów ze względu na budulec (drewniane i murowane) oraz użytkowanie obiektów (cerkwie prawosławne, użytkowane obecnie jako kościoły rzymskokatolickie, nieużytkowane i zrujnowane oraz obiekty muzealne). Cerkwie przedstawione zostały w formie graficznej na mapie (ryc. 1).

Omawiany obszar – Pogórze Dynowskie jest największym mezoregionem wśród zewnętrznych Pogórzy Karpackich. Jego powierzchnia wynosi 1840 km². Położone jest pomiędzy dolinami Wisłoka i Sanu. Od północy sąsiaduje z Podgórzem Rzeszowskim, od południa z Kotliną Jasielsko-Krośnieńską, środkowokarpackim Pogórzem Bukowskim i doliną Sanu. W części północnej jest to wyrównana powierzchnia wyżynna osiągająca wysokości 350–450 m n.p.m., natomiast w części południowo-zachodniej na granicy z Kotliną Jasielsko-Krośnieńską występują wyraziste wzniesienia, zbudowane z odpornych na wietrzenie piaskowców. Najwyższe wzniesienie Pogórza Dynowskiego to Sucha Góra 592 m n.p.m. Występują tutaj również formy skalne, jak np. rezerwat geologiczny „Prządky” w Odrzykoniu¹. Do Pogórza Dynowskiego często zaliczane bywa Podgórze Rzeszowskie.

¹ J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa 1998, s. 340–341.

Ryc. 1. Cerkwie na obszarze Pogórza Dynowskiego

Źródło: Opracowanie własne

2. Nieistniejące cerkwie Pogórza Dynowskiego

Cerkwie na omawianym obszarze wchodziły w skład prawosławnej Eparchii (diecezji) Przemyskiej istniejącej już od XI w. (obszar od górnego Popradu po Lubaczów)².

Zawarcie Unii Brzeskiej spowodowało, że chrześcijan obrządku wschodniego zamieszkujących kresowe diecezje Rzeczypospolitej, którzy przyjęli unię z Rzymem zaczęto nazywać grekokatolikami³. Nazwa ta została poparta za czasów zaborów przez cesarzową Marię Teresę w 1774 r. Pod zaborem austriackim, cerkiew unicka była oficjalnie uznawana i popierana⁴.

W wyniku różnych czynników historycznych rozwój i przemiany budownictwa cerkiewnego na terenie Karpat zostały zahamowane. Najwięcej obiektów architektury cerkiewnej – zarówno świątyń murowanych, jak i w dużej mierze drewnianych zachowało się na terenie województwa podkarpackiego i małopolskiego. Znaczna liczba tego typu zabytków znajduje się także na terenie województwa lubelskiego – zwłaszcza w południowo-wschodniej jego części. Na szczególną uwagę zasługują również cerkwie po słowackiej stronie Karpat, gdzie w okolicach Świdnika i Bardejova oraz Sniny i Topli zachowało się kilkadziesiąt cerkwi, z czego znaczną część stanowią cerkwie XVII-wieczne. Warto podkreślić, że siedem z nich ma status Narodowego Zabytku Kultury.

Analizując liczbę i rozmieszczenie cerkwi na podstawie mapy J. Giemzy „Cerkwie w historycznej eparchii przemyskiej” można ustalić, iż łącznie na terenie tejże diecezji istniało 742 cerkwie (zarówno murowane, jak i drewniane), z czego tylko 382 obiekty przetrwały do naszych czasów⁵.

Z przeprowadzonej analizy wynika, iż po 1939 r. na terenie Karpat (po polskiej i słowackiej stronie) przestało istnieć 231 drewnianych cerkwi. W większości były to cerkwie XX-wieczne (105 cerkwi) i XIX-wieczne (78 obiektów), ale nie brak było i tych najcenniejszych z XVIII w. (37 zabytków), jak i z XVII w. i starszych (11 cerkwi). Według Michniewskich obecnie na terenie Karpat Polskich i Karpat Słowackich znajduje się 208 drewnianych cerkwi (167 w Polsce i 41 na Słowacji). Porównując te dane z powyższymi liczbami odnoszącymi się do całości obiektów na terenie Eparchii Przemyskiej, widać, iż największe zniszczenia spotkały drewniane cerkwie.

Najwięcej zachowało się cerkwi XIX-wiecznych (91 obiektów) i XVIII-wiecznych (65 obiektów). Znaczącą grupę stanowią także cerkwie powstałe w XX w. (41 obiektów). Do najstarszych i najcenniejszych drewnianych cerkwi, które przetrwały do czasów współczesnych można bez wątpienia zaliczyć 11 obiektów:

- na Pogórzu Przemyskim: Dobra Szlachecka (cerkiew bramna), Ulucz (uznawana za najstarszą cerkiew drewnianą w Polsce), Kruhel Wielki, Liskowate;
- na Podgórzu Rzeszowskim: Hawłowice;
- w Beskidzie Niskim: Bałucianka, Kwiaton, Owczary i Powroźnik;

² J. Giemza, *O sztuce sakralnej w Przemyskiej Eparchii, słowem i obrazem*, Wyd. Muzeum – Zamek w Łańcucie, Łańcut 2006, s. 10.

³ S. Kryciński, J. Swianiewicz (red.), *Cerkwie w Bieszczadach*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2005, s. 5–6.

⁴ M. i A. Michniewscy, *Cerkwie drewniane Karpat, Polska i Słowacja, przewodnik*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2003, s. 18–21.

⁵ J. Giemza, *Cerkwie w historycznej eparchii przemyskiej*, załącznik – mapa [w:] *O sztuce sakralnej w Przemyskiej Eparchii, słowem i obrazem*, Wyd. Muzeum – Zamek w Łańcucie, Łańcut 2006.

- na Słowacji: Bodružal i Topola⁶.

Przed wojną tego typu obiektów było znacznie więcej. Miejscowa ludność dążyła bowiem do tego, aby w każdej miejscowości stała cerkiew.

Największe spustoszenie wśród architektury cerkiewnej widać na terenie Bieszczad, gdzie w wyniku wysiedleń ludności oraz ówczesnej polityki władz PRL przestało istnieć blisko 65 drewnianych cerkwi. Obecnie na terenie Bieszczad zachowało się zaledwie 24 drewniane świątynie.

Natomiast na terenie szeroko pojmowanego Pogórza Przemyskiego (wraz z Górami Sanocko-Turczańskimi) przed II wojną światową istniało 80 cerkwi (drewnianych i murowanych), a do dziś przetrwało jedynie około 50, w tym kilka w ruinie⁷.

Według Swianiewicza: „Z około 650 cerkwi istniejących tutaj w 1945 r. dziś zostało zaledwie 300 (...). Na obszarze dawnego województwa rzeszowskiego rozebrano około 300 cerkwi, zwykle niszcząc również ich wyposażenie. Po 1956 r. zniszczono jeszcze około 50 cerkwi”⁸.

Najwięcej cerkwi, które posiadają wyposażenie cerkiewne przetrwało na zachodniej Łemkowszczyźnie, w okolicach Krempnej. Obszar ten znajdował się na terenie byłego województwa krakowskiego. Niewątpliwie było to zasługą działającego od 1975 r. zespołu pracowników konserwatorskich, dbania ludności Sądecczyzny o zachowanie w całości wnętrz cerkiewnych, a także działań duchownych Kościoła rzymskokatolickiego o użytkowane cerkwie. Na tym terenie zniszczenia nie były tak duże również z tego powodu, iż przesiedlenia ludności miały znacznie mniejszą skalę.

Większość cerkwi, które posiadają pełne wyposażenie cerkiewne – w szczególności ikonostasy i ikony – zachowało się na Łemkowszczyźnie, na południe od Gorlic, na terenie tzw. Państwa Muszyńskiego oraz Doliny Ropy. Są to w znacznej mierze cerkwie XVIII-wieczne. Trzy obiekty na tym terenie pochodzą z XVII w. (Kwiaton, Owczary i Powroźnik). Wiele cerkwi z ikonostasami zachowało się w okolicach Ustrzyk Dolnych i Ustrzyk Górnych oraz w okolicach Dynowa i Przemyśla. Są to jednak cerkwie z XIX i XX w. Specyficzny obszar, na którym można zlokalizować cerkwie z wyposażeniem cerkiewnym, stanowi dolina Osławy i dolina Sanu na odcinku Sanok – Dynów, gdzie pomiędzy zabytkami wytyczono szlak kulturowy „Szlak Ikon”. Cerkwie „Szlaku Ikon Doliny Osławy” są cerkwiemi pochodzącymi przede wszystkim z XIX w. Na „Szlaku Ikon Doliny Sanu” nieliczne cerkwie pochodzą z XVIII i dwie z XVII w.

Cerkwie niszczone były na dużą skalę w latach 1944–47 jako część akcji eksterminacji ludności ukraińskiej. Po akcji „Wisła” nastąpił okres planowej rozbiórki zabudowy wsi. Wówczas też rozbierano chaty wiejskie stojące w większości opuszczonych wsi. Cerkwie również ulegały rozbiórce. Za okupacji niemieckiej i sowieckiej skradziono dużą ilość cerkiewnych dzwonów. Niektóre przetopiono na działa. Po wojnie niektóre świątynie wysadzano w powietrze. We wsiach, w których powstały PGR-y, cerkwie użytkowano jako magazyny, jeszcze w innych składowano obornik, doprowadzając

⁶ M. i A. Michniewscy, *Cerkwie drewniane Karpat...*, op. cit., Pruszków 2003, s. 9.

⁷ S. Kryciński, *Pogórze Przemyskie przewodnik*, Oficyna Wyd. „Rewasz”, Pruszków 2007, s. 44.

⁸ S. Kryciński, J. Swianiewicz (red.), *Cerkwie w Bieszczadach...*, op. cit., Pruszków 2005, s. 5.

budowle do ruiny. Duża część cerkwi, które ocalały, są zdewastowane, opuszczone lub pozbawione wyposażenia⁹.

Na omawianym terenie istniało łącznie 57 cerkwi. Do naszych czasów nie dotrwało 15 obiektów. Rozmieszczone one były w szczególności wzdłuż północnego przebiegu doliny Sanu, na odcinku od Dynowa po Przemyśl.

Wśród nieistniejących już cerkwi największą grupę stanowiły świątynie XIX-wieczne: Hłudno, Bachórz, Ruszelczyce, Ostrów, Kuńkowce, Łętownia. Pięć obiektów, które zostały zniszczone bądź rozebrane to cerkwie XX-wieczne: Bachórzec, Bełwin, Dynów, Średnia, Wola Krzywiecka, Wybrzeże. Jedna cerkiew pochodziła z XVIII w. – cerkiew w Łubnie. Najstarsze, drewniane XVII-wieczne świątynie istniały w Izdebkach oraz w miejscowości Tarnawka k. Husowa. Drewniane obiekty znajdują się w: Ruszelczycach, Woli Krzywieckiej, Średniej, Bełwinie, Ostrowie, Kuńkowcach, Łętowni. Pozostałe cerkwie były murowane.

Ww. zabytki w większości uległy zniszczeniu (rozbiórka, zburzenie) po II wojnie światowej, w związku z wysiedleniami ludności ukraińskiej. Tylko jedna cerkiew przestała istnieć przed 1945 r. – była to drewniana świątynia w Łętowni, która spłonęła w 1926 r. i nie została już odbudowana. W wyniku pożaru w 1967 r., przestała istnieć XVII-wieczna cerkiew z Tarnawki. Świątynia w Woli Krzywieckiej, użytkowana po wojnie jako kościół rzymskokatolicki, zawaliła się w latach 60. ubiegłego wieku.

Zestawienie nieistniejących cerkwi na terenie Pogórza Dynowskiego – z podziałem na wiek, użytkowanie i budulec zebrano w tabeli 1.

3. Obecne rozmieszczenie i użytkowanie cerkwi na Pogórzu Dynowskim

Obecnie na omawianym terenie znajduje się 42 cerkwie, z czego ściśle na terenie fizycznogeograficznym Pogórza Dynowskiego znajdują się 33 obiekty architektury cerkiewnej (tab. 2). Pod uwagę wzięto również cerkwie na północnej granicy fizycznogeograficznej Pogórza Dynowskiego, na terenie Podgórze Rzeszowskiego (9 obiektów): Kańczuga, Rozbórz Okragły, Hawłowice, Tyniowice, Maćkowice, Ujkowice (cerkiew i monastyr prawosławny), Zalesie i Rzeszów.

W rozmieszczeniu przestrzennym analizowanych obiektów na terenie Pogórza Dynowskiego widoczna jest koncentracja cerkwi wzdłuż doliny Sanu (łącznie 18 cerkwi), z czego 10 obiektów znajduje się na odcinku Sanok – Dynów.

Na uwagę zasługuje także obszar położony na północ od Krosna. Jest to teren należący do Zamieszkańców – czyli rusińskiej grupy etnograficznej. Ludność ta osiedliła obszar znajdujący się na zachód od tradycyjnej etnograficznej granicy polsko-ruskiej – założyła 10 miejscowości, które otoczone były wsiami polskimi¹⁰.

W 8 miejscowościach należących do Zamieszkańców zachowały się cerkwie: Czarnorzeki, Węglówka, Krasna, Oparówka, Rzepnik, Gwoździanka i Blizianka (dwie ostatnie znajdowały się poza zwartym obszarem osadnictwa ruskiego). Pozostałe świątynie znajdują się w północno-wschodniej części Pogórza.

⁹ Tamże, s. 6–7.

¹⁰ R. Bańkosz, *Cerkwie Szlaku Ikon*, Wyd. Arette II, Krosno 2007, s. 17–18.

Tab. 1. Nieistniejące cerkwie na terenie Pogórza Dynowskiego

Lp.	Miejscowość	Cerkwie, wezwanie	Parafia, dekanat	Czas budowy/przebudowy	Rodzaj materiału	Cza kiedy cerkiew przestała istnieć	Uwagi, inne
1.	Hłudno	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskiewy	parafialna, dek. Bircza, następnie Dynów	zbudowana w 1898 r., odnowiona w 1931 r.	mur. (murowana)	po wysiedleniach ludności ukraińskiej w 1945 r.	na terenie cerkwiska znajduje się boisko szkolne; zachowany cmentarz greckokatolicki – obecnie odnawiany
2.	Lubno	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Onufrego	parafialna, dek. Bircza, Dynów	zbudowana w 1800 r.	mur.	po wojnie cerkiew została rozebrana, a w jej miejscu zbudowano szkołę	
3.	Bachórz	Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia NMP	parafialna, dek. Bircza, Dynów	zbudowana w 1846 r., odnowiona w 1883 r.	mur.	rozebrana po II wojnie światowej	
4.	Wybrzeże	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała	parafialna, dek. Bircza, Pruchnik	zbudowana w 1904 r.	mur.	zniszczona po II wojnie światowej	
5.	Ruszelczyce	Cerkiew greckokatolicka pw. Zmartwychwstania Pańskiego	filialna (parafia Skopów), dek. Pruchnik	zbudowana w 1845 r., odnowiona w 1859 r.	drew. (drewniana)	po 1947 r. użytkowana jako kościół rzymskokatolicki; w 1962 r. zamknięta przez władze państwowe i rozebrana	
6.	Ostrów	Cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia NMP	parafialna, dek. Przemyśl	zbudowana w 1884 r., odnowiona w 1921 r.	drew.	zniszczona po II wojnie światowej	
7.	Kuńkowce	Cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia NMP	filialna (parafia Wapowce), dek. Przemyśl	zbudowana w 1846 r., odnowiona w 1937 r.	drew.	zniszczona po II wojnie światowej	
8.	Łętownia	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja	parafialna, dek. Przemyśl	zbudowana w 1890 r.	drew.	spłonęła w 1926 r. i nie została już obudowana	
9.	Dynów	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Jerzego	filialna (parafia Bachórz), dek. Bircza, Dynów	zbudowana w 1910 r.	mur.	rozebrana po 1947 r.	
10.	Bachórzec	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Cyryla i Metodego	filialna (parafia Dubiecko), dek. Bircza, Pruchnik	zbudowana w 1905 r.	mur.	zburzona po II wojnie światowej	
11.	Wola Krzywiecka	Cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia Bogurodzicy	filialna (parafia Krzywca), dek. Pruchnik	zbudowana w 1911 r.	mur.	po 1946 r. użytkowana jako kościół rzymskokatolicki;	
12.	Średnia	Cerkiew greckokatolicka pw. Wprowadzenia Bogurodzicy do Świątyni	filialna (parafia Krzywca), dek. Pruchnik	zbudowana w 1916 lub 1923 r.	drew.	zniszczona w 1946 r.	
13.	Bełwin	Cerkiew greckokatolicka pw. Męki Pańskiej	filialna (parafia Wapowce), dek. Przemyśl	zbudowana w 1918 r.	drew.	zniszczona po 1945 r.	
14.	Tarnawka	Cerkiew greckokatolicka pw. Michała Archanioła	parafialna, dek. Kańczuga, Leżajsk	zbudowana w 1672 r., odnowiona w 1897 r.	drew.	spalona w 1948 r.	
15.	Izdebki	cerkiew greckokatolicka pw. Złożenia do Grobu Bogurodzicy	parafialna, dek. Bircza, Dynów	zbudowana w 1660 r., odnowiona w 1890 i 1928 r.	drew.	rozebrana po 1946 r.	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: D. Błażejowski, *Historical sematism of the Eparchy of Peremyśl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939)*, Lviv, Kamenyar 1995; *schematyzmów i informatorów diecezji Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce, Wykazu Parafii w Polsce 2006, informacji zamieszczonych na stronach internetowych poszczególnych parafii, a także własnych badań terenowych.*

Głównym materiałem budulcowym cerkwi XIX-wiecznych i młodszych była cegła. Obecnie 24 cerkwie są murowane, natomiast drewnianych jest 18. Największa koncentracja drewnianych cerkwi występuje na północ od Sanoka (9 obiektów).

Śród omawianych cerkwi największą grupę stanowią cerkwie XIX-wieczne (23 obiekty). Do najstarszych XVIII-wiecznych należy zaliczyć: Gwoździankę, Łodzinę, Krzywe, Kramarzówkę, Tyniowice, Kańczugę, Hadle Szklarskie. Najmłodsze cerkwie – zbudowane w XX w. – znajdują się w Oparówce, Rzepniku, Czarnorzekach, Krasnej, Tarnawce, Dubiecku, Skopowie, Krzywcy i Ujkowicach (w sumie 9 obiektów). Tylko dwie cerkwie zostały wybudowane po II wojnie światowej – monastyr w Ujkowicach oraz najmłodsza świątynia na omawianym terenie – cerkiew prawosławna w Rzeszowie, wybudowana w 2007 r.

Najstarsza cerkiew na analizowanym terenie znajduje się w Hawłowicach, miejscowości położonej na Podgórzu Rzeszowskim, na północ od Pruchnika (fot. 1). Jest to cerkiew pw. Wniebowstąpienia Pańskiego, wybudowana w II poł. XVII w. (prawdopodobnie w 1683 r.) i gruntownie przebudowana w 1863 r. Przy nawie cerkwi wybudowano dwa niewielkie pomieszczenia, tzw. kryłosa, przeznaczone dawniej dla duchownych i chóru kapłańskiego. Obecnie mieszczą się w nich konfesjonaty. Jest to charakterystyczna część budownictwa cerkiewnego, która występuje w najstarszych cerkwiach. Należy zaznaczyć, że spośród drewnianych cerkwi Karpat Polskich kryłosa występują jeszcze jedynie w cerkwi w Tyliczu¹¹.

Fot. 1. Cerkwiew pw. Wniebowstąpienia Pańskiego w Hawłowicach – obecnie kościół rzymskokatolicki pw. św. Mikołaja Biskupa (parafia Pruchnik). Cerkwiew zbudowana w 1683 r.

Źródło: fot. F. Mróz

¹¹ M. i A. Michniewscy, *Cerkwie drewniane Karpat...*, op. cit., Pruszków 2003, s. 48.

Tab. 2. Cerkwie na terenie Pogorza Dynowskiego

Lp.	Miejscowość	Cerkiew, wezwanie	Parafia, dekanat	Czas budowy/ przebudowy	Rodzaj materiału	Obecny stan zachowania, funkcja, użytkowanie, (w przypadku obiektów sakralnych parafia i jej wezwanie, dekanat)	Zachowane wyposażenie cerkiewne	Inne, uwagi
1.	Bliżnianka	Cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia Bogurodzicy	parafialna, dek. (dekanat) Dukla, następnie Krosno	XIX w. zbudowana w 1870 r. odnowiona w l. 1927–32 oraz w latach 1993–1994	drew. (drewniana)	obecnie nieużytkowana (po wybudowaniu nowej świątyni w 1984 r.); w latach 1947–1984 r. kościół rzymskokatolicki pw. Krzyża Św., parafialny, dek. Czudec	ikona św. Trójcy; w ołtarzu głównym zachowane fragmenty ikonostasu z XVIII w.	cerkiew jest ostoją nietoperzy
2.	Gwoździanka	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Kosmy i Damiana	filialna (parafia Bliżnianka), dek. Dukla, Krosno	XVIII w. zbud. prawdopodobnie w 1625 r., odnow. w l. 1902, 1971, 1991	drew.	kościół rzymskokatolicki pw. św. Kosmy i Damiana; filialny – (parafia Niebylec), dek. Czudec	ikony namiestne z ikonostasu (XIX w.); św. Mikołaja, Matki Bożej z Dzieciątkiem, Chrystusa Pantokratora, św. Kosmy i Damiana; w ołtarzu głównym ikona Matki Bożej z Dzieciątkiem; ludowy krucyfiks z XIX w.	stropy z zaskrzypieniami (typowe dla małopolskich kościołów drewnianych z XV–XVII w.) – rzadkość w cerkwiach; obecnie zasłonięte poziomym sklepieniem z białych płyt; również polichromie na ścianach wewnętrznych zasłonięte płytami; przy cerkwi dzwonnica blaszana, otwarta, kryta daszkiem dwuspadowym
3.	Bonarówka	Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Bogurodzicy	Parafialna, dek. Dukla, Krosno	XIX w. zbudowana w 1841 r., (lub w XVIII w., natomiast w 1841 r. gruntownie przebudowana); odnowiona w latach 1897, 1931 i 2003	drew.	kościół rzymskokatolicki pw. Przemienienia Pańskiego, filialny (parafia Żyznów), dek. Strzyżów	pusta rama ikonostasu; XIX-w. Droga Krzyżowa, ludowa rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego z XVII w.	polichromie Bogdańskich; Sąd Ostateczny, zachowana data budowy na sosrzebie – rzadkość; najstarsza część świątyni to sanktuarium i prothesis (pomieszczenie zwane pastoforium północnym służącym do przygotowania ofiary eucharystycznej) – obecnie służy jako zakrystia (tego typu pomieszczenia znajdują się tylko w nielicznych cerkwiach); obiekt na Szlaku Architektury Drewnianej
4.	Oparówka	Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia NMP	parafialna, dek. Dukla, Krosno	XX w. zbudowana w 1912 r., odnowiona w 1932 r.	mur. (murowana)	kościół rzymskokatolicki pw. św. Józefa, filialny (parafia Wysoka Strzyżowska), dek. Strzyżów	ikonostas z carskimi wrotami	cerkiew neoromańska, bogata polichromia; wieś zamieszkiwana przez ludność rusińską – „Zamieszkańców”
5.	Rzepnik	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskiewy	parafialna, dek. Dukla, Krosno	XX w. zbudowana w 1912 r.	mur.	kościół rzymskokatolicki pw. św. Teresy, filialny (parafia Łączki Jagiellońskie), dek. Frysztak	ikonostas (charakterystyczny w półluku), ludowy krucyfiks z XIX w.	przy cerkwi znajduje się wolno stojąca dzwonnica z dzwonem z datą 1601; dąb pomnikowy „Jagiellon”
6.	Węglówka	Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia NMP	parafialna, dek. Dukla, Krosno	XIX w. zbudowana w 1898 r.	mur.	kościół rzymskokatolicki pw. Narodzenia NMP, parafialna, dek. Krosno II	ikonostas (charakterystyczny w półluku)	dąb pomnikowy „Poganin” – największy na Podkarpaciu
7.	Czarnorzeki	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra	parafialna, dek. Dukla, Krosno	XX w. zbudowana w latach 1918–1921	mur.	kościół rzymskokatolicki pw. Narodzenia NMP, filialny (parafia Węglówka), dek. Krosno II	brak wyposażenia	

8.	Krasna	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała	parafialna, dek. Dukla, Krosno	XX w. zbudowana w 1914 r.	mur.	kościół rzymskokatolicki pw. Niepokalanego Serca NMP, parafialny, dek. Strzyżów	wyposażenie wywiezione przez wysiedloną ludność Rusińską	
9.	Jablonica Polska	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Kosmy i Damiana	parafialna, dek. Sanok, Rymanów	XVIII w. zbudowana w 1791r. (lub 1802 r.), odnowiona w latach 1873, 1935, 1959, 1967	mur.	kościół rzymskokatolicki pw. Zwiastowania NMP, parafialny, dek. Krosno II	brak wyposażenia	
10.	Lalin	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Jerzego	parafialna, dek. Sanok	XIX w. zbudowana w 1835 r. odnowiona w 1924 r.	drew.	kościół rzymskokatolicki pw. Nawiedzenia NPM, filialny (parafia Grabówka), dek. Grabownica	ikonostas z I poł. XIX w., ołtarz główny z XVIII w., tabernakulum, ołtarz boczny z ikoną św. Mikołaja	
11.	Grabówka	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja	filialna (parafia Lalin) dek. Sanok	XIX w. zbudowana w 1864 r. odnowiona w 1920 r.	mur.	obecnie nieużytkowana; po wojnie przejęta przez kościół rzymskokatolicki	brak wyposażenia	obok cerkwi znajdują się ruiny murowanej z kamienia dzwonnicy parawanowej
12.	Końskie	Cerkiew greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego	parafialna, dek. Bircza, Dynów	XX w. zbudowana w 1927 r.	drew.	kościół rzymskokatolicki pw. Przemienienia Pańskiego, parafialny, dek. Grabownica	ołtarz główny przeniesiony z cerkwi w Uluczu; dwa boczne ołtarze przeniesione z cerkwi w Krzywem; lichtarze z XVIII i XX w.; rzeźbiony krucyfiks z XIX w.	
13.	Mrzygłód	Cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia NMP	filialna (parafia Hłomcza) dek. Bircza, Sanok	XX w. zbudowana w 1901 r.	mur.	obecnie opuszczona i nieużytkowana; po wojnie użytkowana jako magazyn, później jako toaleta publiczna (!)	brak wyposażenia	
14.	Hłomcza	Cerkiew greckokatolicka pw. Soboru Bogurodzicy	parafialna, dek. Bircza, Sanok	XIX w. zbudowana w 1859 r., odnowiona w 1910 r.	drew.	kościół rzymskokatolicki (1946–60); cerkiew prawosławna (1960–1991); obecnie cerkiew greckokatolicka pw. Proroka Eliasza (dekanat przemyski archieparchii przemysko-warszawskiej obrządku bizantyjsko-ukraińskiego w Polsce)	ikonostas z XIX w. z neobarokową ramą, trójśferowy, z ikonami przystrojonymi ręcznikami ukraińskimi	na antepedium ikony namiestnej św. Mikołaja – rzadkie przedstawienie Pogrzebu św. Mikołaja; obiekt na Szlaku Ikon Doliny Sanu oraz na Szlaku Architektury Drewnianej
15.	Łodzina	Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Bogurodzicy	filialna (parafia Hłomcza) dek. Bircza, Sanok	XVIII w. zbudowana w 1743 r.	drew.	po wojnie do 1947 r. nabożeństwa greckokatolickie; do 1963 r. parafia rzymskokatolicka; od 1965 przekazany Muzeum Budownictwa Ludowego; od 1967 r. kościół rzymskokatolicki pw. Narodzenia NMP, filialny (parafia Mrzygłód), dek. Sanok	ikonostas z 1875 r.; ikony z I poł. XIX w. (z cerkwi w Mrzygłodzie); Chrystus Nauczający, Matka Boża z Dzieciątkiem, Narodziny NMP; krucyfiks ludowy	obiekt na Szlaku Ikon Doliny Sanu oraz na Szlaku Architektury Drewnianej
16.	Witryłów	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła	filialna (parafia Końskie) dek. Bircza, Sanok	XIX w. zbudowana w 1812 r.	drew.	po wojnie nieużytkowana; od 1982 r. kościół rzymskokatolicki pw. NMP Nieustającej Pomocy; filialny (parafia Końskie), dek. Grabownica	ikona Matki Bożej z Dzieciątkiem z I poł. XIX w., część wyposażenia przeniesiona do MBL w Sanoku	

17.	Krzywe	Cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia Bogurodzicy	filialna (parafia Końskie) dek. Bircza, Sanok	XVIII w. zbudowana w 1759 r.	drew.	od 1947 kościół rzymskokatolicki; w latach 1965–71 nieużytkowana; od 1971 r. kościół rzymskokatolicki pw. Matki Bożej Łaskawej, filialny (parafia Dydnia), dek. Grabownica	brak wyposażenia	
18.	Krzemienna	Cerkiew greckokatolicka pw. Wprowadzenia Bogurodzicy do Świątyni	filialna (parafia Końskie) dek. Bircza, Sanok	XIX w. zbudowana w 1867 r.	drew.	w 1889 r. przekazana parafii rzymskokatolickiej; po wojnie użytkowana jako kościół rzymskokatolicki; w latach 1965–71 nieużytkowana (zamknięta przez administrację państwową); obecnie kościół rzymskokatolicki pw. Matki Bożej Królowej Polski, filialny (parafia Dydnia), dek. Grabownica	brak wyposażenia	
19.	Obarzym	Cerkiew greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego	filialna (parafia Łzdebki) dek. Bircza, Dynów	XIX w. zbudowana w 1828 r., odnowiona 1929 r.	drew.	po wojnie użytkowana jako kościół rzymskokatolicki; w latach 1965–69 nieużytkowana (zamknięta przez administrację państwową); od 1971 r. kościół rzymskokatolicki pw. Zwiastowania NMP, filialny (parafia Dydnia), dek. Grabownica	brak wyposażenia	obiekt na Szlaku Architektury Drewnianej
20.	Wara	Cerkiew greckokatolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	filialna (parafia Hłudno) dek. Bircza, Dynów	XIX w. zbudowana w 1889 r.	drew.	obecnie nieużytkowana po wybudowaniu nowego kościoła (do lat 80. kościół rzymskokatolicki – parafia pw. Podwyższenia Krzyża Św.)	brak wyposażenia	
21.	Dubiecko	Cerkiew greckokatolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	parafialna, dek. Bircza, Pruchnik	XX w. zbudowana w 1927 r.	mur.	w 2003 odremontowana i zamieniona na Kresowy Dom Sztuki – użyczona na ten cel przez Cerkiew Greckokatolicką po odzyskaniu jej w latach 90.; po wojnie wykorzystywana jako magazyn		
22.	Babice	Cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia Bogurodzicy	filialna (parafia Skopów), dek. Pruchnik	XIX w. zbudowana w 1839 r., przebudowana w 1888 r.	drew.	zrujnowana, nieużytkowana od 1947 r.	brak wyposażenia	zachowała się zniszczona polichromia ornamentalna i architektoniczna (na ścianach malowane kolumny); drewniana konstrukcja ikonostasu; kolumnienki; przy cerkwi wolno stojąca dzwonnica szkieletowa
23.	Skopów	Cerkiew greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego	parafialna, dek. Pruchnik	XIX w. zbudowana w 1900 r.	mur.	od 1947 r. kościół rzymskokatolicki pw. Trójcy Przenajświętszej, filialny (parafia Babice), dek. Dubiecko	brak wyposażenia	przy cerkwi murowana, parawanowa, trójarkadowa dzwonnica
24.	Krzywca	Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia NMP	parafialna, dek. Pruchnik	XIX w. zbudowana w 1841 r., odnowiona w 1911 r.	mur.	obecnie nieużywana; po 1947 r. opuszczona i zdewastowana, w latach 60. – magazyn sprzętów liturgicznych z okolicznych, drewnianych cerkwi	brak wyposażenia	

25.	Reczpol	Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Bogurodzicy	filialna (parafia Krzywca), dek. Pruchnik	XIX w. zbudowana w 1879 r.	drew.	od 1947 r. do 2006 r. użytkowana jako kościół rzymskokatolicki; obecnie nieużywana po wybudowaniu i oddaniu do użytku nowego kościoła	brak wyposażenia	-
26.	Krasice	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła	filialna (parafia Korytniki), dek. Nizankowce, Przemysł	XIX w. zbudowana w 1899 r.	drew.	do lat 90. opuszczona i zdewastowana; obecnie użytkowana przez cerkiew greckokatolicką – parafia pw. św. Michała Archanioła, (dekanat przemyski archieparchii przemysko-warszawskiej obrządku bizantyjsko-ukraińskiego w Polsce)	część wyposażenia (w tym ikonostas) przewieziona do Zbioru Ikon w Łańcucie	msze odbywają się sporadycznie (zwykle raz w roku – na wspomnienie św. Michała)
27.	Korytniki	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra	parafialna, dek. Nizankowce, Przemysł	XIX w. zbudowana w 1895 r.	mur.	od 1972 r. kościół rzymskokatolicki pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego, filialny (parafia Krasieczyn), dek. Przemysł I	wyposażenie rozkradzione po wojnie	w 1969 r. cerkiew zamierzano zamienić na magazyn nawozów sztucznych lub magazyn ikon
28.	Wapowce	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja	parafialna, dek. Przemysł	XIX w. zbudowana w 1876 r., odnowiona w 1926 r.	mur.	kościół rzymskokatolicki pw. św. Mikołaja, filialny (parafia Kuńkowce), dek. Przemysł II	brak wyposażenia	-
29.	Pruchnik	Cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia NMP	parafialna Krzywca, dek. Pruchnik	XIX w. zbudowana w 1870 r.	mur.	po II wojnie światowej cerkiew przebudowana na Dom Kultury – obecnie w budynku mieści się również biblioteka	brak wyposażenia	-
30.	Węgierka	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskiewy	filialna (parafia Pruchnik), dek. Pruchnik	XIX w. zbudowana w latach 1885–1890	mur.	kościół rzymskokatolicki pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela, parafialny, dek. Pruchnik	brak wyposażenia	-
31.	Kramarzówka	Cerkiew greckokatolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	parafialna, dek. Pruchnik	XVIII w. zbudowana w 1790 r., przebudowana w 1889 r. i odnowiona w 1932 r.	mur.	po II wojnie światowej kościół rzymskokatolicki; obecnie nieużywana po wybudowaniu w 2000 r. nowego kościoła	brak wyposażenia	-
32.	Hadle Szklarskie	Cerkiew greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego	filialna (parafia Tarnawka), dek. Kańczuga, Leżajsk	XVIII w. zbudowana w 1792 r., odnowiona w 1911 r.	mur.	kościół rzymskokatolicki pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, parafialny, dek. Kańczuga	brak wyposażenia	-
33.	Tarnawka	Cerkiew greckokatolicka pw. Michała Archanioła	parafialna, dek. Kańczuga, Leżajsk	1939 r.	mur.	po II wojnie światowej nieużywana; obecnie kościół rzymskokatolicki pw. Nawiedzenia NMP, parafialny, dek. Łańcut I	-	-
34.	Ujkowice	Cerkiew greckokatolicka – Monaster św. Cyryla i Metodego	dek. Przemysł	XX w. zbudowana w 1986 r.	mur.	w latach 1986–1994 r. cerkiew greckokatolicka; w 1994 r. mnisi odeszli od Kościoła katolickiego i przeszli na prawosławie – obecnie jest to cerkiew diecezji przemysko-nowosądeckiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego	klasztor jest lokalnym sanktuarium prawosławnym i ośrodkiem pielgrzymkowym; znajduje się w nim ikona Pocieszenia i Dobrej Rady z Monasteru Watopedzkiego (jeden z klasztorów na Górze Athos)	aktualnie w monasterze przebywa 14 mnichów. Jest to największy męski klasztor prawosławny w Polsce

35.	Ujkowice	Cerkiew greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego	parafialna, dek. Przemysł	XX w. zbudowana w 1926 r.	mur.	Zrujnowana		planowana jest odbudowa zniszczonej cerkwi przez monaster prawosławny
36.	Maćkowice	Cerkiew greckokatolicka pw. Szymona Słupnika	parafialna, dek. Przemysł	XIX w. zbudowana w latach 1813–1830	mur.	po II wojnie światowej użytkowana jako magazyn; obecnie w stanie ruiny		
37.	Tyniowice	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra	filialna (parafia Pruchnik), dek. Pruchnik	XVIII w. zbudowana w 1709 r., odnowiona w 1934 r.	drew.	W latach 1946–1985 kościół rzymskokatolicki pw. św. Antoniego; obecnie nieużywana po wybudowaniu nowego kościoła – pełni rolę magazynu sprzętów kościelnych	fragment ikonostasu z ikoną Matki Bożej z Dzieciątkiem i ramą drugiej ikony namiestnej, ludowe feretrony	na Szlaku Architektury Drewnianej
38.	Hawlowice	Cerkiew greckokatolicka pw. Wniebowstąpienia Pańskiego	filialna (parafia Pruchnik), dek. Pruchnik	XVII w. zbudowana w 1683 r., odnowiona w 1912 r.	drew.	kościół rzymskokatolicki pw. św. Mikołaja Biskupa, filialny (parafia Pruchnik), dek. Pruchnik	fragment ikonostasu z XIX/XX w.: rząd Deesis z Chrystusem Pantokratozem, fragment rzędu Proroków	
39.	Rozbórz Okrągły	Cerkiew greckokatolicka pw. św. Piotra i Pawła	parafialna, dek. Pruchnik	XIX w. zbudowana w latach 1802–1804	mur.	kościół rzymskokatolicki pw. Matki Bożej Szkaplerznej, parafialna, dek. Pruchnik	brak wyposażenia	
40.	Kańczuga	Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Bogurodzicy	filialna, (parafia Krzczowice), dek. Kańczuga, Leżajsk	XVIII w. zbudowana w 1740 r., odnowiona w 1911 r.	mur.	po II wojnie światowej zamieniona na magazyn; w latach 1984–1994 remontowana; kościół rzymskokatolicki pw. Matki Bożej Szkaplerznej, parafialna, dek. Pruchnik		
41.	Zalesie	Cerkiew greckokatolicka pw. Soboru Bogurodzicy	filialna, (parafia Krzczowice), dek. Kańczuga, Leżajsk	XIX w. zbudowana w 1889 r., odnowiona w latach 2000–2005	mur.	od 1946 r. kościół rzymskokatolicki pw. Wniebowzięcia NMP, parafialna, dek. Rzeszów	ikona Matki Bożej z Dzieciątkiem - otoczona lokalnym kultem, malowana w typie Hodegetrii (XVII lub XVIII w.)	
42.	Rzeszów	Cerkiew prawosławna pw. Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja z Miry Licyjskiej do Bari	dek. Przemysł	XXI w. zbudowana w 2007 r.	drew.	cerkiew jest nadal w budowie	w 2011 r. bp Pajusz ofiarował rzeszowskiej cerkwi święte relikwie wielkich męczenników	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: D. Blazejowskiy, *Historical schematism of the Eparchy of Peremyśl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939)*, Lviv-Kamenyar 1995; *schematyzmów i informatorów diecezji Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce, Wykazu Parafii w Polsce 2006, informacji zamieszczonych na stronach internetowych poszczególnych parafii, a także własnych badań terenowych.*

Obecnie, niemal wszystkie cerkwie na Pogórze Dynowskim pełnią funkcję kościołów rzymskokatolickich. Tylko dwie świątynie użytkowane są przez wiernych obrządku grekokatolickiego. Jest to cerkiew w Hłomczy oraz w Krasicach (nabożeństwa są tu jednak odprawiane sporadycznie – głównie na wspomnienie św. Michała, patrona cerkwi). Aż 6 obiektów na tym obszarze jest obecnie nieużytkowanych: Bliźnianka, Grabówka, Kramarzówka, Reczpol, Tyniowice i Wara. Natomiast 3 cerkwie są zrujnowane: Babice, Maćkowice i Ujkowice (fot. 2). Należy zwrócić uwagę na stan i zabezpieczenie ww. obiektów oraz zainteresowanie nimi miejscowych samorządów i konserwatora zabytków.

Fot. 2. Zrujnowana cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego w Ujkowicach
(z prawej stan styczeń 2010 r., źródło: <http://mapa.nocowanie.pl/ujkowice/zdjecia/>;
z lewej stan kwiecień 2011 r.,)
Źródło: fot. Ł. Mróz

Różne były koleje losu poszczególnych obiektów. W większości przypadków jedynym ratunkiem od rozbiórki było przejmowanie świątyń przez parafie rzymskokatolickie. Inne obiekty były zamieniane na magazyny (Kańczuga, Maćkowice, Krzywca). W Mrzygłodzie cerkiew była użytkowana jako magazyn, a następnie jako toaleta publiczna – obecnie jest opuszczona i nieużytkowana.

Kolejne straty w krajobrazie sakralnym – cerkiewnym tego terenu związane są z nieużytkowaniem cerkwi po wzniesieniu nowych świątyń (Bliźnianka, Wara, Reczpol, Kramarzówka, Tyniowice). W następstwie powstania nowych świątyń, stare cerkwie zostały zapomniane i stopniowo ulegają zniszczeniu.

Tylko jedna świątynia została zaadaptowana na obiekt muzealny. Jest to cerkiew w Dubiecku, w której mieści się obecnie Kresowy Dom Sztuki.

Ciekawym przykładem pod względem użytkowania i pełnionej funkcji jest cerkiew w Pruchniku, w której nastąpiło zatracenie funkcji sakralnej. Cerkiew ta została

zbudowana w XIX w., a po II wojnie światowej została przebudowana na Dom Kultury. Obecnie w budynku mieści się również biblioteka¹².

W ostatnich latach szereg obiektów uległo pożarom lub rozbiórkom. Co prawda, na omawianym terenie nie było takiego przypadku, ale na uwagę zasługuje rozbiórka (za zgodą starosty przemyskiego) w 2009 r. zabytkowej drewnianej cerkwi w Bolestraszczykach k. Przemyśla (zbudowanej w 1908 r.?).

Znaczna część cerkwi została po wojnie pozbawiana wyposażenia. Część ikon została rozkradziona, inne zostały przeniesione do Zbioru Ikon w Muzeum w Łańcucie (np. Witryłów, Krasice). Eliminacja wyposażenia cerkiewnego – w szczególności ikonostasów, związana była również z przystosowaniem cerkwi do liturgii rzymskokatolickiej w momencie zamiany użytkowania na kościoły. Cenne wyposażenie w postaci ikonostasów zachowało się w: Rzepniku (fot. 3), Węglówce (charakterystyczne ikonostasy w półłuku); Oparówce, Lalinie, Hłomczy, Łodzinie oraz część ikon z ikonostasów w Hawłowicach i Tyniowicach. Pojedyncze ikony możemy jeszcze zobaczyć w cerkwiach w Gwoździance, Witryłowie i Zalesiu.

Do części zabytków zostały wytyczone tematyczne szlaki kulturowe. Najbardziej znany Szlak Architektury Drewnianej skupia jedynie 5 drewnianych cerkwi, spośród 18 zabytków. Analizując obiekty architektury cerkiewnej znajdujące się na szlaku, można zauważyć paradoks w wyznaczaniu szlaku. Dla przykładu XVII-wieczna cerkiew o archaicznym stylu w Hawłowicach – będąca obecnie kościołem filialnym w Pruchniku, nie znajduje się na Szlaku Architektury Drewnianej, zaś oddalona od niej zaledwie o 5 km, o wiek młodszą, cerkiew w Tyniowicach (pełniąca rolę magazynu sprzętów kościelnych) została wpisana na ten szlak. Podobnie jest z obiektami w: Bonarówce (XIX w.) cerkiew na szlaku; Gwoździance (XVIII w.) i Bliźniance (XIX w.) – dwie ostatnie poza Szlakiem Architektury Drewnianej.

Na odcinku Sanok – Dynów został wytyczony w 1997 r. Szlak Ikon Doliny Sanu. Spośród opisywanych cerkwi, dwie znajdują się na szlaku – cerkiew w Łodzinie i Hłomczy. Inne z wyposażeniem cerkiewnym, jak np. cerkiew w Witryłowie (z ikoną Matki Bożej) czy cerkiew w Lalinie (z ikonostasem) nie znalazły się na trasie Szlaku Ikon.

Poszczególne obiekty na szlaku udostępnione są do zwiedzania. W większości cerkwi użytkowanych jako kościoły rzymskokatolickie klucze do świątyni znajdują się na plebani lub w prywatnych domach osób opiekujących się danym obiektem. Na folderach oraz innych publikacjach poświęconych szlakom tematycznym omówionych wcześniej znajdują się informacje, kiedy odprawiane są msze św. oraz gdzie można szukać osób, które umożliwią turyście zwiedzanie obiektu wewnątrz. Część wiadomości jest już, niestety, zdezaktualizowana. Ponadto, bezpośrednio przy cerkwiach nie znajdują się

Fot. 3. Ikonostas w kształcie półłuku w cerkwi pw. św. Paraskiewy w Rzepniku – obecnie kościół rzymskokatolicki pw. św. Teresy (parafia Łączki Jagiellońskiej)
Źródło: fot. Ł. Mróz

¹² http://budzinski_1.republika.pl/cerkiew.html, z dnia 03.08.2011 r.

informacje, gdzie można zadzwonić czy też, w którym domu znajdują się klucze do obiektu.

4. Zakończenie

Cerkwie na terenie Pogórza Dynowskiego stanowią niewątpliwie niespotykaną dla turysty atrakcję turystyczną – zwłaszcza dla osób spoza tego regionu. Architektura cerkiewna budzi również duże zainteresowanie wśród turystów zagranicznych. Omawiany obszar pod względem architektury cerkiewnej jest bardzo specyficzny – znajduje się bowiem na granicy historycznego zasięgu występowania ludności rusińskiej. Obszar ten na styku kultur Wschodu i Zachodu nazywany jest obszarem pogranicza.

W bezpośrednim sąsiedztwie obszaru Pogórza Dynowskiego znajdują się najcenniejsze „perełki” architektury cerkiewnej: XVI-wieczne cerkwie: w Uluczu i Kruhelu Wielkim (zaliczane do najstarszych cerkwi drewnianych w Polsce), cerkiew bramna w Dobrej Szlacheckiej (jedyna taka zachowana w Polsce), cerkiew w Posadzie Rybotyckiej (najstarsza murowana cerkiew obronna). Na uwagę zasługują również cerkwie w Przemyślu, Sanktuarium „Brama Miłosierdzia” w Jarosławiu, cerkiew katedralna w Sanoku, obiekty na terenie Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku oraz sam Dział – Zbiór i składnica Ikon Muzeum – Zamku w Łańcucie, gdzie znajduje się największa kolekcja ikon w Polsce.

Bibliografia

1. Bańkosz R., *Cerkwie Szlaku Ikon*, Wyd. Arette II, Krosno 2007.
2. Błażejowski D., *Historical schematism of the Eparchy of Peremyśl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939)*, Lviv, Kamenyar 1995.
3. Giemza J., *Cerkwie w historycznej eparchii przemyskiej*, załącznik – mapa [w:] *O sztuce sakralnej w Przemyskiej Eparchii, słowem i obrazem*, Wyd. Muzeum – Zamek w Łańcucie, Łańcut 2006.
4. Giemza J., *O sztuce sakralnej w Przemyskiej Eparchii, słowem i obrazem*, Wyd. Muzeum – Zamek w Łańcucie, Łańcut 2006.
5. Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa 1998.
6. Kryciński S., *Cerkwie w Bieszczadach*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2005.
7. Kryciński S., *Pogórze Przemyskie przewodnik*, Oficyna Wyd. „Rewasz”, Pruszków 2007.
8. Michniewscy M. i A., *Cerkwie drewniane Karpat, Polska i Słowacja, przewodnik*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków 2003.
9. http://budzinski_1.republika.pl/cerkiew.html, z dnia 03.08.2011 r.
10. <http://www.nowiny24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090727/PRZEMYSL/805373236>, z dnia 03.08.2011 r.